

Hruscsov leváltásának magyarországi visszhangja

Baráth Magdolna *

Abstract **The Hungarian Reaction to Nikita Khrushchev's Replacement.**

Khrushchev's replacement from the post of the Secretary-General of the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union surprised the Hungarian party leadership with its suddenness and circumstances. It was a considerable loss for János Kádár personally because Khrushchev was his main supporter in the Soviet leadership. Khrushchev's retirement induced several kinds of rumours about its background and possible consequences. That was the reason why the Hungarian leadership felt it important to give their interpretation of the events and clarify the situation with Moscow. The main quandary was how to accentuate Khrushchev's merits in the process of de-Stalinization and in the peaceful coexistence with the West, and at the same time demonstrate their loyalty to the new Soviet leadership, which had only been making critical remarks in connection with Khrushchev's political activity.

Keywords Khrushchev's replacement, János Kádár, Hungarian–Soviet relations, difference of opinion between the Soviet and Hungarian party leadership

Hruscsovnak az SZKP Központi Bizottságának 1964. október 14-i ülésen történt leváltásának ténye meglepetésszerűen hatott a magyar vezetésre, amelynek nem volt információja sem annak tényleges indokáról, sem az elnökségi, illetve KB-ülés lefolyásáról. A testvérpártok vezetői a történelekről csak utólag, október 15-én kaptak először tájékoztatást.

Kádár János az SZKP KB plénumának időpontjában a magyar párt- és kormányküldöttség élén Lengyelországban tartózkodott; október 15-én délben Nowa Hután sikerült Brezsnyevnek felhívnia őt és közölni Hruscsov leváltásának tényét. Az új szovjet első főtitkár már akkor igyekezett megnyugtani Kádárt, hogy a magyar–szovjet kapcsolatokban nem történik változás, és a személyes barátság is változatlan marad.

A magyar vezetést Biszku Bélán keresztül ugyanaznap, október 15-én este Jurij Andropov KB-titkár, majd október 16-án a Szakszervezeti Világszövetség ülésére Budapestre érkező SZKP KB elnökségi tag, Viktor Grisin informálta. Kádár János október 16-án ez alatt a varsói szovjet nagykövettől, Averkin Arisztovtól kapott va-

* Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
Email: barath@abtl.hu

lamivel bővebb tájékoztatást.¹ Kádár azt kérte, hogy Georgij Gyenyiszov budapesti szovjet nagykövet informálja a történekről a magyar pártvezetés tagjait, és ő is kapjon részletesebb tájékoztatást még lengyelországi tartózkodása alatt.

A Budapesti Pártbizottság és a megyei pártbizottságok első titkárait már október 15-én este tájékoztatták a szovjet párt és kormány vezetésében végbement változásokról. Ezzel egyidejűleg Biszku Béla a Belügyminisztériumban adott tájékoztatást a miniszterhelyetteseknek, és arra kérte Benkei András belügyminisztert, rendeljen el készültséget a Határőrségnél, a karhatalomnál, a Politikai Osztályon és a rendőrségen, mert „vannak ellenséges elemek, akik ilyenkor próbálnak a zavarosban halászni.”²

Az MSZMP KB Politikai Bizottsága 1964. október 16-án ülést tartott, ahol Kádár János távollétében Biszku Béla ismertette a testület tagjaival a plénum lefolyásáról Moszkvából kapott információkat, illetve tájékoztatást adott a megtett biztonsági intézkedésekről. Az ülést megelőzően a Központi Bizottság titkárai külön értekezletet tartottak, majd a minisztereket és a KB osztályvezetőket is tájékoztatták.

A Hruscsov leváltásáról szóló hír hallatán a magyar vezetést elsősorban két dolog foglalkoztatta: lesz-e a politikai irányvonalban változás, illetve a leváltásra külső nyomásra került-e sor vagy sem. Miután az előzetes tájékoztatás alapján mindkét kérdésben megnyugtató választ kaptak, a legnagyobb dilemmát most már az jelentette, hogyan kommunikálják a párttagság és a lakosság felé Hruscsov leváltásának indokait. Az a pártközpontba beérkezett és Biszku Béla által ismertetett hangulatjelentésekből egyértelmű volt, hogy a közvélemény valamit vár, de az is nyilvánvaló volt, hogy Magyarországon nem lehet Hruscsov leváltását ugyanazokkal az okokkal magyarázni, amelyeket az addigi tájékoztatásokban a szovjet vezetés képviselői velük közöltek. Magyarországon értelmezhetetlen volt a „lenini normák megsértése” indoklás, hiszen itt úgy tekintettek Hruscsovra, mint aki éppen a lenini normák helyreállítása érdekében végzett kiemelkedő munkát, és érdemeket szerzett a sztálini személyi kultusz felszámolásában is. A magyar vezetés nem volt könnyű helyzetben, hiszen a Magyarországon nagy népszerűségnek örvendő szovjet első titkár leváltásáról úgy kellett volna írni, hogy – a hazai közvéleményre tekintettel – méltassák is érdemeit, de egyidejűleg állásfoglalásuk ne legyen eltérő a szovjet pártétól, és ahogyan a vitában Somogyi Miklós fogalmazott, később ne legyen szükség helyreigazításra.

A Népszabadság 1964. október 16-i száma már közölte a TASZSZ közleményét Hruscsov felmentéséről, illetve Brezsnyev és Koszigin kinevezéséről, de a részletesebb tájékoztatással és állásfoglalással vártak addig, amíg a Pravda ezzel kapcsolatos cikkének irányvonalát meg nem ismerik. A Központi Bizottságba október 16-ra befüttak az első jelentések a lemondás visszhangjáról. „Az SZKP Központi Bizottságának és a Legfelsőbb Tanácsnak közleménye óriási meglepetést és mély megdöbbenést keltett. Mindenki erről beszél, villamoson, autóbuszokon, üzemekben, hivatalokban, üzletekben és az utcán ez a fő téma. Vidéki városokban is az emberek csoportokba verődve tárgyalják Hruscsov lemondását. Teljes a tanácstalanság, a tájékozatlanság és különböző rémhírek keringenek. Az alapszervezeti titkárok szüntelenül hívják az üzemi, kerületi, járási és városi pártbizottságokat, azok pedig a megyéket, s tájékoztatást kérnek. A rádióhoz ma 12 óráig 60-nál több telefonhívás érkezett, ezek közül a legtöbb kéri a rádiót, hogy mondjon már valami megnyugtatót.

¹ Emlékeztető feljegyzés az SZKP KB Elnöksége részéről az MSZMP Központi Bizottságának adott tájékoztatásokról. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL) M-KS 288. f. 4/70. ö. e.

² MNL OL 288. f. 5/346. ö. e.

Nagyon nagy az aggodalom, az emberek szíve nehéz lett, féltik a békét, aggódnak, hogy bizonytalanná, feszültté válik a nemzetközi helyzet. Hruscsov neve a magyar közvélemény nagy részében összeforrt a békével.”³

A jelentés szerint senki sem hitte el a lemondás hivatalos okait. Az volt a vélemény, ha Hruscsov betegsége miatt távozott, akkor miért nem méltatják érdemeit. Ha olyan idős és beteg lenne, mint mondják, már régóta nem tapasztalták volna részéről azt a nagyfokú aktivitást, amit tanúsított még a legutóbbi időkben is. Nem volt meglepő, hogy mindenki leváltásról és nem lemondásról beszélt. A lakosság körében az volt a legáltalánosabb vélemény, hogy Hruscsovnak azért kellett távoznia, hogy megkönnyítse a kínai vezetőkkel való tárgyalásokat, a nemzetközi kommunista mozgalomban folyó vitás kérdések rendezését és az egység helyreállítását. Szerintük a kínaiak szemében Hruscsov „vörös posztó” volt és addig nem hajlandók tárgyalni, amíg Hruscsov helyén van. Nagyon sokan mondták, hogy Hruscsov lemondása kínai nyomásra történt. Kisebb számban ugyan, de olyan hangok is vannak, hogy Hruscsov lemondása a Szovjetunió belső helyzete, főleg a mezőgazdaság miatt történt. Ezek szerint Hruscsov nem tudta megoldani a belső gazdasági problémákat. Végül egy kisebb számú találgatás arra utalt, hogy a Szovjetunióban nem talált helyeslésre Hruscsov várható nyugat-németországi útja és ezért kellett távoznia.⁴

A párttagságban és a pártonkivüliek körében a bizonytalanság és az aggodalom többször volt. Sokan kérdezték, hogy Hruscsov lemondása után nem lesz-e változás a politikai vonalban (az SZKP és az MSZMP politikájában). Egyes hangoztatták, hogy Hruscsov liberális politikát folytatott, s a szocialista tábornak mind a kül-, mind a belpolitikájában keményebb, merevebb vonal fog bekövetkezni. Olyan jelzések is érkeztek, hogy a pártonkivüliek máris attól tartottak, hogy az irányukban tanúsított módszerek és elvek megváltoznak. Beszéltek arról is, hogy a nemzetközi helyzet ki fog éleződni, a békés egymás mellett élés politikája feladásra kerül, s a kínai vonal győzedelmeskedik. Többek szerint Hruscsov „bukása” a Republikánus Párt elnökjelöltjének, Barry Morris Goldwaternek győzelmét segíti elő, mert az amerikai közvélemény azt fogja hinni, hogy a Szovjetunió békés politikája megváltozik. Egyes szektások hangoztatták, hogy ha Hruscsov három évvel korábban mondott volna le, nem lett volna a nemzetközi munkásmozgalomban vitás kérdés. Kárörvendve mondták, hogy Hruscsov a kínaiakkal szemben elvesztette a csatát. Olyan vicc keringett, hogy a kínaiaknak is van egy olimpiai aranyérmük: „Mao kiütötte Hruscsovot”.

A lemondásról szóló hírral összefüggésben Budapesten különböző rémhírek keringtek: Hruscsovot tudta nélkül váltották le; Hruscsovot a Kaukázusban fogva tartják Adzsubejjel együtt, letartóztatásuk két héttel ezelőtt történt. Széles körben beszélnek arról, hogy leváltották a Pravda, az Izvesztija főszerkesztőjét és a szovjet rádió elnökét.⁵

A Politikai Bizottságban azzal mindenki egyetértett, hogy valamit mondani kell, mert különben az emberek csak a nyugati sajtóból tájékozódnak.⁶ A vita inkább csak arról folyt milyen mértékben kell Hruscsov érdemeit méltatni. A Politikai Bizottság elhatározta, hogy Szirmai István még aznap estére összehívja a lapok szerkesztőit és

³ MNL OL M-KS 288. f. 5/346. ö. e. A dokumentumot közli Baráth Magdolna: Kis októberi forradalom. Hruscsov leváltása és a magyar pártvezetés. *Múltunk*, 2007. 4. sz. 181–198.

⁴ Uo. 185.

⁵ Uo.

⁶ Biszku Béla tájékoztatása szerint előfordultak esetek, hogy a rádiótulajdonosok a készüléket kitették az ablakba és közösen hallgatták a Szabad Európa Rádió híreit. (MNL OL M-KS 288. f. 5/346. ö. e.)

instruálja őket. Abban egyetértés volt, hogy a tájékoztatás során lemondásról és nem leváltásról kell írni. A Pravdában aznap megjelent vezércikk szellemében hangsúlyozni kellett, hogy a SZKP XX. és XXII. kongresszusa képezi az alapját továbbra is a Szovjetunió politikájának. A szerkesztőket arra kérték, ha csak néhány mondatban is, de beszéljenek kommentárjaikban a XX. kongresszus nagy jelentőségéről, arról, hogy ez mit jelent és mondják el, hogy az új vezetés töretlenül ezt a vonalat viszi tovább, hogy a szovjet nép ennek megfelelően folytatja a XX. kongresszuson elfogadott program szerint a kommunizmus építését. „Nekem az a véleményem, különös tekintettel a saját közvéleményünkre és arra a viszonyra, amely hosszú évek során a magyar kommunisták, a magyar nép és a Szovjetunió Kommunista Pártja és annak élén Hruscsov elvtárs között kialakult, hogy nekünk, a mi kommentárainkban kell néhány méltató szót is szólni róla. Valami ilyesmire gondolok: boldog, hosszú öregkort és jó egészséget kívánunk Hruscsov elvtársnak,⁷ akinek elévülhetetlen érdemei vannak a szörnyű sztálini korszak felszámolásában, aki érdemeket szerzett a békéért folyó harc, a békés egymás mellett élés politikája megvalósításáért folyó küzdelemben. ... Utalhatnánk egy-két mondatban arra, hogy mi magyarok különösképpen tisztelettel, hálával emlékezünk vissza arra a segítségre, melyet Hruscsov elvtárs a szovjet nép élén nyújtott nekünk 1956-ban, az ellenforradalom leverésében.” – javasolta Szirmai.⁸

Fontosnak tartotta, hogy kifejezzék bizalmukat a Szovjetunió és a Szovjetunió Kommunista Pártja iránt. Azt is elengedhetetlennek tartotta, hogy hangsúlyozzák: az MSZMP munkáját, politikáját nem érinti a Szovjetunió élén bekövetkezett változás. „Tekintettel arra, hogy az itthoni közvéleményben bizonyos mozgások vannak baloldalon és jobboldalon is, időszerűnek tartanám azt is, hogy megmondjuk, ez után is folytatjuk eddigi politikánkat, a kétfrontos harcot, továbbra is a nép kollektív tapasztalataira támaszkodunk, elutasítunk mindenféle dogmatikus és szektás megnyilatkozást, ugyanakkor folytatjuk harcunkat a kispolgári lazaságok, a tunyaság, a liberalizmus stb. ellen.”⁹

A vitában hozzászólók osztották Szirmai véleményét, hogy „szolidan” meg kell említeni Hruscsov érdemeit, még ha a szovjet és a magyar értékelés között „árnyalatnyi eltérés” is lesz, mert számolniuk kell a magyar közvéleménnyel.

Az SZKP hivatalos lapja 1964. október 17-i számában megjelent szerkesztőségi cikkben¹⁰ Hruscsov nevét le sem írták, hibáinak közvetett bírálatát a cikk következő passzusa tartalmazta: „A lenini párt a szubjektivizmus és a spontaneitás ellensége a szocializmus építésében. Idegenek tőle az ábrándos tervezetés, az elhamarkodott következtetések és az elsietett, a valóságtól elszakadt döntések és cselekvések, a hencsés és üres fecsegés, a túlzott adminisztrálás iránti rajongás, a tudomány által már kidolgozott kérdések és a gyakorlati tapasztalat figyelmen kívül hagyása. A kommunizmus építése eleven és alkotó ügy, nem tűri az irodai módszereket, az egyszemélyi döntéseket, a tömegek gyakorlati tapasztalatának ignorálását.”¹¹ A Népszabadságban

⁷ Komócsin Zoltán ezzel nem értett egyet. „Másik része ennek, hogy ha valamit kívánunk, ez a jelenlegi helyzetben kicsit komikus, mert ha azok után, ami ott történt, hosszú, boldog életet kívánunk neki, Pesten ebből biztosan viccet csinálnak.” Kis októberi forradalom. I. m. 192.

⁸ Uo. 190.

⁹ Uo. 191.

¹⁰ Nyezyblemaja lenyinszkaja genyeralnaja linyija KPSZSZ. *Pravda*, 1965. október 17.

¹¹ A *Népszabadság* 1964. október 20-i számában „Az SZKP megingathatatlan lenini fő irányvonala” címmel részletesen ismertette a Pravda szerkesztőségi cikkét, de abban az idézett szöveg nem szerepelt.

1964. október 17-én megjelent cikkben a magyar vezetés végül úgy oldotta fel a dilemmát, hogy egy fél mondatban utalt Hruscsov érdemeire is. „A XX. és XXII. kongresszus irányvonalában korunk alapvető történelmi szükségszerűségei fejeződtek ki. A nemzetközi munkásmozgalom osztagai, köztük a magyar kommunisták ezért is fogadták el őket, ezért tekintik útmutatónak az 1957-es és 1960-as moszkvai nyilatkozatokat, azt a politikát, amelynek megalkotásában az SZKP Központi Bizottsága és Nyikita Hruscsov elvtárs is nagy érdemeket szerzett.”¹²

Kádár János 1964. október 19-én érkezett haza Lengyelországból. Nem tudjuk, hogy kint-tartózkodása közben az első szűkszavú tájékoztatáshoz képest milyen újabb információkat kapott. Az a beszéd, amit hazaérkezésekor a Nyugati pályaudvaron elmondott, egyértelmű kiállítás volt Hruscsov és az általa követett politikai irányvonal mellett, és az elmondottakkal – a Politikai Bizottság hezitáló tagjaival szemben – vállalta a szovjet vezetéssel szembeni nyílt szembenállást is. Kádár beszédének nagyobbik részében a magyar párt- és kormányküldöttség lengyelországi látogatásával foglalkozott, s csak a beszéd végén tért ki Hruscsov leváltására. Ezzel kapcsolatban a következőket mondta:

„A héten sok különböző esemény történt. Voltak olyan hírek, amelyeknek nagyon örültünk, és volt olyan hír is, ami meglepett bennünket. Ezt őszintén és becsületesen meg akarom mondani. Ismeretes, hogy a Szovjetunióban a legfelsőbb vezetésben személycsere következett be. Hruscsov elvtársat, aki életkorára, nem kielégítő egészségi állapotára hivatkozva felmentését kérte, felmentették és Brezsnyev, illetve Koszigin elvtársat választották meg helyére. Az ilyesmi minden pártban és minden országban az illető párt és az illető ország döntésétől, elhatározásától függ. *Én a magam részéről úgy gondolom, hogy Hruscsov elvtársnak nagyon nagy érdemei vannak a sztálini személyi kultusz elleni harcban, és abban, hogy a béke fennmaradhatott. Ő a békéért dolgozott.* [Kiemelés az eredetiben. B. M.]

Én azt hiszem, hogy azok a magyar százezrek, akik a közelmúltban és az idén is itt, a mi hazánkban üdvözölhették és szívből üdvözölhették Hruscsov elvtársat, mint a nagy Szovjetunió Kommunista Pártjának, államának, népének reprezentánsát és a béke fáradhatatlan harcosát, jól tették, és utólag sincs semmi gondolkoznivalójuk ezen. Számunkra pedig az a lényeges és döntő, hogy *a Magyar Szocialista Munkáspárt, a Magyar Népköztársaság kormányának politikai álláspontja az ismert kérdésekben, a béke, a békés egymás mellett élés kérdésében, a szocialista országok egységére való törekvésben, a nemzetközi munkásmozgalom ismert kérdéseiben egy hajszálnyit sem változott és nem fog változni ezután sem.*”¹³

Az SZKP KB döntésével szembeni nyilvános fellépését nem csupán és nem elsősorban a megbuktatott szovjet pártfőtítkárral való személyes barátság motiválta. Kádárt a személyi változáson túl mindenekelőtt az izgatta – s ezen aggodalmának a szovjet nagykövettel hazatérése után folytatott beszélgetései során több alkalommal

¹² Tovább a lenini úton. *Népszabadság* 1957. október 17.

¹³ Hazaérkezett Lengyelországból a magyar párt- és kormányküldöttség. A delegáció fogadása a Nyugati-pályaudvaron. *Népszabadság*, 1964. október 20.

hangot is adott¹⁴ –, hogy változatlan marad-e a szovjet bel- és külpolitikai irányvonal. Nem zárhatta ki, hogy abban az esetben, ha a Szovjetunióban a keményebb vonal hívei kerülnek előtérbe, itthon is aktivizálódik a belső ellenzéke. Ez a félelem már 1964 nyara óta ott munkált Kádárban. Amikor az SZKP KB apparátusából felhívták, és aziránt érdeklődtek, mit szólna hozzá az MSZMP KB, ha Rákosi Mátyás Kiszlovodszkba menne gyógykezeltetni magát, Kádár az orvosi vélemény firtatásával próbálta értésére adni az SZKP KB munkatársainak, hogy nem lelkesedik az ötletért.¹⁵ Erdélyi Károly elmondása szerint Kádárt az eset nagyon kihozta a sodrából, s arra a következtetésre jutott, hogy mindezt szándékosan csinálják. Az MSZMP első titkára ezek után még Dobi Istvánnak is azt tanácsolta, ne utazzon Kiszlovodszkba, nehogy összetalálkozzon Rákosival.¹⁶ A külügyminiszter-helyettes Gyenyiszov nagykövettel való 1964. november 27-i találkozója alkalmával Kádár aggodalmait azzal magyarázta, hogy Aczél György, az oktatási és kulturális miniszter helyettese azt találta mondani az első titkárnak, hogy az értelmiség körében Rákosi visszatéréséről beszélnek, aki „Kádár fölé fog emelkedni”.¹⁷ Ez a híresztelés állítólag nagyon elkésztette Kádárt, aki Erdélyi szerint csak akkor nyugodott meg, amikor 1964. novemberi találkozásukkor Brezsnyev közölte vele, hogy Rákosit „politikai hullának” tekintik.¹⁸

A szovjet nagykövet, akit tájékoztatás végett hazarendeltek, október 20-án újabb részletekkel szolgált a magyar vezetésnek a történekről. Kádár az MSZMP KB Titkárságának aznapi ülésén, illetve a másnapi PB-ülésen Gyenyiszov tájékoztatójából, mint új információt emelte ki, hogy az SZKP KB október 14-i ülése után sor került még egy elnökségi ülésre, ahová a követeket is meghívták, s ahol eligazították őket arról, hogyan kell ismertetni a határozatot a testvérpártokkal. Megnyugtatónak tekintette, hogy a kínaiakkal folytatott vitában a szovjet álláspont nem változott, és Hruscsovval szemben a továbbiakban nem kívánnak befeketítési kampányt folytatni. Ká-

¹⁴ Kádár Jánosnak, illetve Erdélyi Károly külügyminiszter-helyettesnek a szovjet nagykövettel Hruscsov leváltásáról folytatott beszélgetéseiről készített feljegyzéseket lásd: *Kádár, Hruscsov, Brezsnyev. Szovjet külügyi dokumentumok a magyar pártvezetés reakciójáról Ny. Sz. Hruscsov leváltására*. Közreadja Baráth Magdolna. Történelmi Szemle, 2003/3–4. sz. 331–348.

¹⁵ Az üggyel kapcsolatban Barta Istvánné 1964. augusztus 3-án készített feljegyzést Nemes Dezső részére. Eszerint Vlagyimir Krjucskov augusztus 1-jén telefonált, s Rákosiék kiszlovodszki beutalását illetően elmondta, hogy a kirgiz orvosok valóban Kiszlovodszkot ajánlották Rákosinak. Erre való tekintettel a beutalást megkapta, és augusztus 8-án el is utazott. Azt Krjucskov is elismerte, hogy Rákosi az utóbbi időben nagyon aktív volt, és olyan félelmek is voltak, hogy tudtuk nélkül esetleg egy másik ország követségéhez fordul átköltözése ügyében. MNL OL M-KS 288. f. 5/341. ö. e.

¹⁶ Kádár János az MSZMP PB 1964. augusztus 25-i ülésén adott tájékoztatást a Dobi Istvánnal folytatott beszélgetésről. Egyidejűleg megbízta a külügyeket felügyelő KB-titkárt, Nemes Dezsőt, hogy adandó alkalommal közölje az SZKP KB Külügyi Osztálya illetékes munkatársával: helytelenítik a Dobi István kiszlovodszki üdülésével kapcsolatos „át nem gondolt intézkedéseket”. MNL OL M-KS 288. f. 5/342. ö. e.

¹⁷ Pesten állítólag azt találgatták, ki ér előbb haza: Kádár Lengyelországból vagy Rákosi a Szovjetunióból.

¹⁸ Kádár félelme nem volt teljesen alaptalan, hiszen Rákosi valóban aktivizálódott. Az SZKP KB 1964. október 14-i határozatára azzal reagált, hogy levéllel fordult a magyar vezetéshez, amelyben sürgette „száműzetése” megszüntetését. A levélben azt is közölte, hogy az SZKP KB-nak is írt, mert most már az SZKP KB-val mindenben egyetért. (MNL OL M-KS 288. 4/70. ö. e.) Ez magyarázza, hogy a Rákosi-kérdés felvetése miatt szerepelt abban az emlékeztetőben, amelyet Kádár Brezsnyevvel való találkozója alkalmával átadott az SZKP új első titkárnak.

dár szavait idézve a „népi felderítés” vonalán érkezett az az információ, miszerint az elnökségi ülést Hruscsov nélkül kezdték meg, s csak később hívták Moszkvába – ez láthatóan erősen foglalkoztatta Kádárt.¹⁹

Valószínűleg még a nagykövettel folytatott beszélgetés előtt született meg az a döntés, hogy a részletek tisztázása és tájékozódás végett október 20-án Moszkvába küldik Biszku Bélát és Nemes Dezsőt. Kádár a nagykövettől azt kérte, utazásukról informálja a szovjet vezetést és fogadják őket.²⁰ A két PB-tag a megbeszélésről már másnap, október 21-én tájékoztatta a Politikai Bizottságot.

A Szuszlovval folytatott megbeszélésről készített feljegyzés szerint Biszku Béla a szovjet vezetők előtt nem titkolta, hogy Magyarországon a tömegek, a párttagság nem értik meg, miért kellett Hruscsovot így felmenteni, miért most, miért nem korábban? Károsnak tartották a Hruscsov elleni leleplező kampányt, mert szerintük az csökkenti a Szovjetunió Kommunista Pártja tekintélyét és „az ellenség kihasználhatja”. Biszku elmondása szerint a magyar vezetők azt megértették, hogy a kollektív vezetést Hruscsov megsértette, azt azonban nem értették, hogy „miért hallgatták szemlesütve, miért hallgatással fejezték ki, hogy nem értenek vele egyet”. Értetlenségüknek adtak hangot a személyi kultusz vádját illetően is. Helytelennek tartották, hogy a szovjet vezetés egyenlőségelet akar tenni Sztálin személyi kultusza és Hruscsov közé. Úgy vélték, ez megnehezíti a harcot Mao Ce-tung személyi kultusza ellen és a személyi kultusz maradványaival szemben.

Szuszlov példákat hozott fel azokra az okokra, amelyek Hruscsov leváltásához vezetnek, és részletesen ismertette az SZKP Központi Bizottsága lefolyásának menetét. A magyar kiküldötteket Mihail Szuszlov megnyugtatta, hogy kritikai kampányt nem folytatnak, és a jövőben sincs szándékukban folytatni Hruscsov ellen, nem akarják őt sárral bemocskolni. Megnyugtatta az MSZMP delegációját, hogy nem a fő irányvonal változásáról van szó, hanem a gyakorlatról, a fő irányvonal gyakorlati végrehajtásáról. „A fő vonal lenini vonal, harcoltunk, harcolunk és harcolni fogunk érte.”²¹

Szuszlov biztosította a magyarokat arról is, hogy a külpolitikai irányvonal sem fog megváltozni, a szocialista országokkal tovább akarják erősíteni a testvéri együttműködést. „Mi az Önök barátai vagyunk. Barátságunkat erősíteni akarjuk. A mi barátságunkat semmiféle, még a legkisebb folt sem árnyékolhatja be. Az Elnökség, annak minden tagja bízott meg azzal, hogy ezt közöljem Önnel.”²²

A magyarok, miközben azt hangsúlyozták, hogy a döntés helyességét nem kérdőjelezik meg, továbbra is fenntartásaikat hangoztatták a leváltás módját illetően. Olyan javaslatokat is megfogalmaztak, hogy hagyják meg Hruscsovot az Elnökség tagjának.

A Politikai Bizottság 1964. október 16-i ülésén Biszku Béla utalt rá, hogy Grisin elfoglaltsága miatt csak rövid beszélgetést folytattak, és nem volt alkalom arra, hogy észrevételeiket elmondják. Ezért az MSZMP KB Titkárságának 1964. október 20-i

¹⁹ A beszélgetésről Erdélyi Károly által készített feljegyzést lásd MNL OL M-KS 288. f. 4/70. ö. e. A találkozóról a szovjet nagykövet is írt jelentést. Utóbbit közreadja Baráth Magdolna (szerk.): *Szovjet diplomáciai jelentések Magyarországról a Hruscsov-korszakban*. Napvilág Kiadó–Politikatörténeti Intézet, Bp. 2012. 468–471.

²⁰ A magyarokkal történt beszélgetésről készült feljegyzést lásd RGANI f. 3. op. 22. gy. 17. ll. 75–91. Szuszlov a találkozóról 1964. október 22-én röviden tájékoztatta az SZKP KB Elnökségét is. *Prezidium CK KPSZSZ. 1954–1964. Tom 1. Csernovije protokolnije zapisi zaszedanyij. Sztyenogrammi*. Glav. red. A. A. Furszenko. Moszkva, 2004. 872.

²¹ Kis októberi forradalom. I. m. 204.

²² Uo. 205.

ülésén olyan döntés született, hogy a magyar pártvezetés véleményét levélben is megírják az SZKP KB vezetőinek, mert ahogyan a levélben fogalmaztak „Az az őszinte baráti viszony és bizalom, amely bennünket a Szovjetunió Kommunista Pártjához fűz, lehetővé teszi, hogy Hruscsov elvtárs felmentésével, annak módjával kapcsolatban néhány elvtársi észrevételt tegyünk.”²³ Az ülésen már a levéltervezetről is előzetes vita folyt, amelyet azután a PB október 21-i ülésén folytattak, s amelynek során a megfogalmazás élességén több helyen némileg tompítottak.²⁴

A levélben a magyar pártvezetés ismételten kifejezésre juttatta, hogy az SZKP döntésével igen, a döntés nyilvánosságra hozatalának módjával azonban továbbra sem értenek egyet. Ismételten hangsúlyozták, hogy Hruscsovnak azok a hibái, amelyeket a szovjet pártvezetés az MSZMP Központi Bizottságával ismertetett, a magyar párt vezetésére, a magyar közvéleményre közvetlenül nem hatottak. „A mi közvéleményünk Hruscsov elvtárs tevékenységének elsősorban pozitív oldalát – a XX. kongresszus irányvonalának kidolgozását, a béke megőrzésében betöltött szerepét – ismeri. A magyar nép úgy ismeri Hruscsov elvtársat, mint aki problémáink iránt nagy megértést tanúsított, a szovjet nép, a Szovjetunió Kommunista Pártja élén sokat segített, nagy szerepe abban a testvéri segítségnyújtásban, amit az ellenforradalom leveréséhez a Szovjetunió Kommunista Pártja, a szovjet állam és a szovjet nép adott. ... Hruscsov elvtársat nagy politikai szerepe és érdemei a sztálini személyi kultusz, a törvénysértések felszámolásában, a Szovjetunió Kommunista Pártja XX. és XXII. kongresszusa politikájának kialakításában és a békéért folyó harcban a magyar nép soraiban tiszteletet váltott ki. Ezt megerősítették Hruscsov elvtárs közvetlen találkozásai Magyarországon dolgozó népével.”²⁵

A magyar vezetés tehát nem titkolta, hogy Hruscsov leváltásának módjával, annak nyilvánosságra hozatala formájával kapcsolatban vannak kifogásaik.²⁶ Megítélésük szerint Hruscsov felmentésének megértését megkönnyítette volna a szocialista országokban és azok határain túl is, ha a felmentés közlésével egyidejűleg elismerték volna érdemeit is. Ez egyben lehetővé tette volna, hogy a nyilvános indoklás tartalmazzon kritikai elemeket is. Így vált volna érthetővé Magyarországon is a személycsere.²⁷

Kádárt és vezetőtársait nyugtalanította, hogy a felmentés indokai között Hruscsov hibáit is személyi kultusznak minősítették. „Számunkra érthetőbb lenne,²⁸ ha Hruscsov elvtárs személyi, módszerbeli vezetési hibáiról beszélnék.”²⁹ A hibákban a személyi kultusz bizonyos elemei vagy veszélye mutatkozott ugyan, mégis célszerűbbnek tartanánk, ha ezt nem személyi kultuszként kezelnék, és nem annak neveznénk. Ha a közgondolkodásban a módszerbeli, vezetési hibákat összezavarnánk a személyi kultusszal, amely ma sem tűnt el a nemzetközi kommunista mozgalomból, megnehezítenénk az ellene folytatott harcot. A mi közvéleményünk tudatában a sze-

²³ A levelet lásd uo. 209–212.

²⁴ MNL OL M-KS 288. f. 7/218. ö. e. illetve 5/347. ö. e.

²⁵ Kis októberi forradalom. I. m. 210.

²⁶ A tervezetben olyan megfogalmazás szerepelt, hogy nem helyeslik az eljárás módját.

²⁷ A tervezetben ezt követően még a következő mondat szerepelt: „Magyarországon az a szokás, a demokratikus közélet normája, hogy az idős embereket nyugdíjazásuk vagy felmentésük alkalmából, még ha formálisan is, de a nagy nyilvánosság előtt elismerésben részesítik.”

²⁸ Eredetileg: „szerintünk helyesebb volna”.

²⁹ A tervezetben itt a következőképpen folytatódott a szöveg: „és tartózkodni kellene attól, hogy ezt személyi kultusznak nevezzék”.

mélyi kultusz fogalma nemcsak a pártdemokrácia és a kollektív vezetés hiányával nőtt össze, hanem a néptől elszakadt, dogmatikus politikával, a szocialista törvényesség megsértésével, becsületes emberek tömeges megsemmisítésével.”³⁰

A Politikai Bizottság október 21-i ülésén Kádár arról is említést tett, hogy aznap közte és Leonyid Brezsnyev között sor került egy telefonbeszélgetésre, amikor a szovjet első titkár meghívta egy szovjetunióbeli látogatásra. Kádár a beszélgetés alapján arra következtetésre jutott, hogy „ők kicsit bizonytalanságban vannak, védekező pozícióban vannak”.³¹

A Brezsnyevnek adandó választ illetően arról informálta a testületet, hogy Gyenyiszov nagykövettel való találkozásának alkalmával közli: november első tíz napjában tudna kiutazni 2-3 napra, vagy a november 7-i ünnepekre. Ezt a nagykövettel való október 24-i találkozás alkalmával, amikor az említett levél Brezsnyevhez történő továbbítását kérte, meg is tette.³²

A személyes találkozóra készül Kádár azzal nyilván tisztával volt, hogy Brezsnyev nem bocsátja meg neki a Hruscsov melletti nyílt színvallást. Annak is tudatában volt azonban, hogy mind politikai, mind gazdasági megfontolásokból jó viszonyt kell ápolnia az új szovjet vezetéssel is. Elutazása előtt, november 2-án Kádár egy feljegyzést juttatott el a PB tagjainak, amelyben öt pontban ismertette azokat a kérdéseket (a Hruscsov leváltásával kapcsolatos magyar álláspont, a pártközi kapcsolatok, a nemzetközi munkásmozgalom kérdései, az SZKP külpolitikai irányvonalával kapcsolatos elgondolások, a magyar–szovjet kapcsolatok és együttműködés kérdései), amelyeket az új szovjet vezetéssel való találkozás alkalmával fel kívánt vetni. A testület tagjai előtt nem rejtette véka alá személyes problémáját: „Rendkívül nehéz számomra Brezsnyev, Koszigin, Mikojan elvtársakkal és más vezető szovjet elvtárral barátságról, s hasonlókról beszélni, ha nem lehetek velük teljesen nyílt és őszinte.”³³ Éppen ezért már az első találkozás alkalmával kifejezésre akarta juttatni, hogy Hruscsovval kapcsolatos véleménye egy jöttányit sem változott: „azon hibák halmazata, amelyek az utóbbi időben a tájékoztatók szerint Hruscsov elvtárs munkájában jelentkezett, nem változtat semmit azon, hogy én őt továbbra is becsülöm a XX. kongresszus fő irányvonalára, a békés egymás mellett élés javára kifejtett pozitív, s nagy munkásságáért, külön azért, amit a magyar népért, a magyar–szovjet barátság erősítéséért tett”.³⁴

Az 1956. november eleji és 1957. tavaszi, személyével kapcsolatos véleménykülönbségekre visszautalva, azt is tisztázni szeretne volna, hogy az új vezetőknek vannak-e vele szemben politikai fenntartásaik, hiszen az SZKP KB Elnökségében olyan személyek kaptak helyet, akik korábban bizonyos kérdésekben vele szemben foglaltak állást.³⁵ Kádár ezeknek a problémáknak a felvetését elkerülhetetlennek tartotta, még abban az esetben is, ha „most ez pillanatnyilag tovább zavarná viszonyunkat a szovjet elvtársakkal”.³⁶

A PB-tagoknak küldött 1964. november 2-i feljegyzése szerint Hruscsov felmentésének nyilvánosságra hozatala után 2-3 nappal a Szovjetunió Állami Politikai Kia-

³⁰ Kis októberi forradalom. I. m. 211.

³¹ MNL OL M-KS 288. f. 5/347. ő. e.

³² Szovjet diplomáciai jelentések... I. m. 473–475.

³³ MNL OL M-KS 288. f. 5/349. ő. e.

³⁴ Uo.

³⁵ Kádár Mihail Szuszlov nevét említette, aki 1951-ben a Kádár és Kállai elleni perben támogatta Rákosit, s aki 1967 tavaszán és 1957-ben is védelmébe vette utóbbit.

³⁶ MNL OL M-KS 288. f. 5/349. ő. e.

dójának képviselője megjelent Szipka József moszkvai magyar nagykövetnél és közölte vele, hogy Kádárnak a Szovjetunióban kiadás előtt álló beszédeiben sokszor szerepel Hruscsov neve, húzni kellene belőle. Kádár erre nem volt hajlandó, inkább a kézirat visszavételét fontolgatta.³⁷ A leváltott első titkár melletti szimpátiáját tüntetően azzal is kifejezésre akarta juttatni, hogy szovjetunióbeli látogatásakor egy láda almát vitt Hruscsovnak (akinek szerinte az életfogytig jár), s a vezetőknek szánt ajándékok között feleségének, Nyina Hruscsovának is volt egy csomag. (Ennek átvételkor az SZKP KB külügyi osztályának munkatársa, Ivanov állítólag meglepetésében a szemüvegét is levette.³⁸)

Kádár János és Leonyid Brezsnyev megbeszélésére a moszkvai november 7-i ünnepeket követően, illetve november 10-én került sor. Mivel a Kádár által készített, a megtárgyalásra javasolt kérdéseket tartalmazó feljegyzést csak az első találkozó alkalmával sikerült átadni, a két párt kapcsolatait érintő érdemi eszmecsere az utóbbi találkozó alkalmával folyt. A tárgyalásokról beszámolva a Politikai Bizottság 1964. november 17-i ülésén Kádár azt mondta: a megbeszélések légköre a kényes és szubjektív kérdések felvetését is lehetővé tette. A megbeszélések során Kádár kijelentette, hogy a tisztázó eszmecsere után az MSZMP nem akar többet a kérdéssel foglalkozni. Ezt szovjet részről megnyugvással fogadták. Mindazonáltal Komócsin Zoltánnak a PB-ülésen tett azon megállapítását, miszerint nagyon nehéz lesz elérni azt, hogy „az a teljesen egyértelmű szinkron, ami megvolt addig a magyar–szovjet politikában helyreálljon, sőt ez bizonyos fokig lazul” senki nem vitatta.³⁹

Nyílt önkritikára, a Nyugati pályaudvari beszédében elmondottak visszavonására azonban nem volt hajlandó. Nem kizárt, hogy Erdélyi Károly, aki 1956. november első napjaitól jelen volt Kádár szovjetekkel folytatott szinte minden bizalmas megbeszélésén, az első titkár tudomásával, esetleg az ő kérésére kereste fel november 27-én Gyenyiszovot. A nagykövet jelentése szerint hosszú beszélgetést folytatott a külügyminiszter-helyettessel, aki mindjárt az elején „szigorúan bizalmas” formában elmondta, hogy Kádárra nagyon nagy benyomást gyakorolt az új szovjet pártvezetővel való találkozás. Erdélyi mintha tompítani akarta volna Kádár korábbi véleménynyilvánításainak élet, és mintha a főtitkár nevében is mentegetőzött volna, amikor azt állította, hogy a PB zárt ülésén Biszku Béla, Nemes Dezső, Gáspár Sándor és Szirmai István gyakorolt nyomást Kádárra az SZKP KB októberi határozatának elítélését illetően. Az Erdélyi által elmondottaknak egyetlen egy szépséghibája, hogy egy szó sem igaz belőlük. Azt egyelőre nem tudjuk, mi motiválta az események ilyen utólagos beállítását, s miért éppen az Erdélyi által megnevezett négy PB-tagot tették meg „bűnbaknak”, mindenesetre ez a közlés lehetővé tette Kádár számára, hogy presztízvesztés nélkül kihátráljon korábbi állásfoglalása mögül. Erdélyi fellépése nem is maradt eredmény nélkül. 1964. november 28-án, az Erdélyi Károly és Gyenyiszov közötti beszélgetést követő napon a nagykövet máris közölte Kádár Jánossal a jó hírt: Brezsnyev és Podgornij elfogadták a magyarországi vadászatra szóló meghívását abból a célból, hogy megerősítsék a személyes kapcsolatokat az MSZMP KB és a magyar kormány vezetőivel. Kádár megköszönte az MSZMP iránt tanúsított figyelmet és az SZKP KB megértését, és a szovjet nagykövet tudomására hozta: lezártnak tekinti a Hruscsov-kérdést.

³⁷ MNL OL M-KS 288. f. 5/349. ő. e.

³⁸ MNL OL M-KS 288. f. 5/351. ő. e.

³⁹ MNL OL M-KS 288. f. 5/349. ő. e.